

Ivana Knežević Križić

Muzej Slavonije
Trg sv. Trojstva 6
HR-31000 Osijek
ivana.knezevic@mso.hr

Pregledni rad

UDK 050.9:069>(497.5Osijek)“19“

Ključne riječi:

kalendari
19. stoljeće
Osijek
Zbirka kalendara
Muzej Slavonije

OSJEČKI KALENDARI 19. STOLJEĆA IZ ZBIRKE KALENDARA MUZEJA SLAVONIJE

Nakon što se ukratko predstavi žanr kalendara i njegova povijest te Zbirka kalendara Muzeja Slavonije, u središnjem dijelu rada daje se pregled kalendara tiskanih hrvatskim jezikom u Osijeku u 19. stoljeću.

UVODNE NAPOMENE

Muzej Slavonije od svoga je osnutka 1877. godine prikupljao raznovrsnu građu iz brojnih područja ljudskoga djelovanja, među ostalim i knjižničnu. Još 1903. godine Franjo Nuber, za Muzej veliki darovatelj, zalagao se za otkup šezdeset šest primjeraka slavonskih kalendara tiskanih u Osijeku i Pešti.¹ Vjekoslav Celestin, jedna od najznačajnijih osoba u povijesti Muzeja, 1908. godine javno je pozvao građane Osijeka da daruju Muzeju sitni tisak, novine, materijale kulturnih društava, pozive, kazališne programe i sličnu građu.² Knjižnični fond Muzeja značajno je nadopunjen i 1929. godine otkupom zbirke osječkoga sakupljača i velikoga bibliofila Oskara Friml-Antunovića te otkupom i darovima ing. Radoslava Franjetića.³ Otkupljena zbirka Oskara Friml-Antunovića uvelike je pridonijela bogaćenju knjižničnoga fonda jer je, među ostalim, sadržavala raritetnu građu osječkih tiskara, brojne novine, sitni tisak, kalendare i osmrtnice. Iz ovih je podataka moguće iščitati da je fond Muzeja od samih početaka popunjavan hijerarhijski od osječkoga lokalnog, preko regionalnoga te nacionalnoga zanimanja za sve vrste tiskovina, ovisno o društvenim, kulturnim i obrazovnim prilikama,⁴ pa tako i za kalendare. Dolaskom Ivana Medveda u Muzej knjižnična je građa zbog svoje specifičnosti, raznovrsnosti i obujma podijeljena u dva odjela. Tako je, uz Odjel knjižnice, od 1942. godine postojao i Odjel hemeroteke, unutar kojega je bila, među ostalim, smještena Zbirka kalendara. Nakon sedamdeset dvije godine postojanja, novim statutom iz 2014. godine gasi se Odjel hemeroteke, a njegove zbirke opet su, kao i na početku, dio Odjela knjižnice.

O važnosti Zbirke kalendara, čiji su pojedini primjerci tema rada, govori podatak da je ona 30. kolovoza 2013. godine, dakle još uvijek unutar postojećega Odjela hemeroteke, upisana u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.

RAZVOJ I ZNAČENJE KALENDARA

Riječ *kalendar* (njem. *Kalender* ili lat. *Kalendae*) označava prvi dan u mjesecu. Prema *Rječniku stranih riječi* Vladimira Anića i Ive Goldsteina, natuknica *kalendar* objašnjena je kao tablica, popis dana i mjeseci u godini; način računanja vremena; raspored obveza te, s povijesnoga aspekta samoga razvoja kalendara, kao knjižica s godišnjim kalendarom u kojoj su objavljeni i različiti popularno-prosvjetni članci.⁵ Kroz povijest su se razvijale različite

vrste kalendara, tako možemo govoriti o gregorijanskom, islamskom (muslimanskom), julijanskom, stoljetnom, židovskom i dr. *Hrvatska književna enciklopedija* natuknicu *kalendar* (calendarium, kalendarček, koledar, mesecoslov, svetorednik) definira kao serijsku publikaciju koja sadržava odredbe o razdiobi vremena na dane, tjedne, mjesece i godine, s prigodnim štivom.⁶ Takve se publikacije pojavljuju u rukopisnim liturgijskim knjigama na hrvatskom jeziku već u 11. stoljeću, odakle su prenesene u prva tiskana izdanja hrvatskih misala i brevijara. Svi kalendari izrađeni do kraja 16. stoljeća temelje se na julijanskom kalendaru (tzv. starom kalendaru), odnosno na reformiranom kalendaru Julija Cezara, koji se danas računa sa trinaest dana razlike prema gregorijanskom kalendaru (tzv. novom kalendaru). Nakon Tridentskoga koncila i kalendarske reforme pape Grgura XIII., 1582. godine tiskaju se kalendari i za opću namjenu, ne samo za crkvenu, te na osnovi gregorijanskoga kalendara. Kalendari su rađeni za razdoblja od jedne do sto godina, a u skladu s tim prilagođavani su i njihovi sadržaji (razne kronologije, astronomska predviđanja, prognoze vremena, popisi sajмова i dr.).⁷ Prvi kalendari nisu bili obični jednogodišnji, već višegodišnji, a izdavali su se s molitvenicima i drugim pobožnim knjigama. Prvi je takav danas poznati kalendar tiskan 1611. godine u Mlecima, a izdao ga je bosanski franjevac Matija Divković u svojoj knjizi *Nauk krstjanski*. Zanimljivo je da taj prvi hrvatski pučki kalendar potječe iz Bosne i da je tiskan bosanskom ćirilicom.⁸ Najstariji sačuvani hrvatski jednogodišnji kalendar jest *Novi kalendarium od Kristuševoga poroda računavši na leto 1653.*⁹ pisan, što je i iz naslova vidljivo, na kajkavskom narječju. Taj kalendar sadržava okvirnu strukturu kalendara koja će se, uz određene promjene, zadržati do danas. *Najveći dio promjena događao se upravo u središnjem dijelu, između kronološko-astrološko-astronomske-meteoroloških podataka u prvome dijelu i tehničko-savjetodavnih informacija u trećem dijelu. U tome središnjem dijelu, (...), nalazilo se više skupina sadržaja. Ponajprije su tu bili savjeti iz poljodjelstva, stočarstva te liječenja ljudi i domaćih životinja. Kasniji kalendari češće donose pouke o proizvodnji vina ili tome kako produljiti život. Zatim slijedi zabavno štivo: zagonetke, pošalice, nar. ili umj. priče nepretenciozna sadržaja. Značajnu skupinu čine informacije o hijerarhiji u austr. carevini, statistički pregledi, putopisni članci o raznim čudima i dogodovštinama u egzotičnim zemljama te sve objektivniji prikazi prirodnoznanstven. spoznaja i tehn. dostignuća* (Hrvatska književna enciklopedija, 2010: 252–253). Većina kalendara do preporodnoga razdoblja nije bila namijenjena najširoj publici, nego svećenstvu, plemstvu i činovništvu. Postupno buđenje nacionalne svijesti u Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća potaknulo je i razvoj kalendarstva. Naime, jedini prethodnici *Danici ilirskoj* koja je pokrenuta 1835. godine sa željom da se ilirske ideje rasprostrane što

1 Vinaj, Marina. Hemeroteka Muzeja Slavonije. // *Informatica museologica* 29, 1/2(1998), str. 62; Vinaj, Marina. Hemeroteka. // *Blago Muzeja Slavonije / urednik Mladen Radić*. Osijek : Muzej Slavonije, 1997. Str. 229.

2 Usp. Burić, Vesna. Hemeroteka Muzeja Slavonije Osijek. // *Osječki zbornik* 20(1989), str. 123.

3 Usp. Burić, Vesna. Stara Gimnazijska knjižnica kao cjelina u Knjižnici Muzeja Slavonije, I. dio 1729.–1876./77. // *Osječki zbornik* 21(1991=1995), str. 176.

4 Usp. Burić, Vesna. Knjižnica Muzeja Slavonije Osijek. // *Blago Muzeja Slavonije / urednik Mladen Radić*. Osijek : Muzej Slavonije, 1997. Str. 180.

5 *Kalendar*. // *Rječnik stranih riječi / Vladimir Anić, Ivo Goldstein*. Zagreb : Novi Liber, 2004. Str. 648.

6 *Kalendar*. // *Hrvatska književna enciklopedija*. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2010. Sv. 2. 2010. Str. 252.

7 Isto.

8 Dukat, Vladoje. Iz povijesti hrvatskoga kalendara. // *Narodna starina* 4, 2(1923), str. 18.

9 *Kalendar*. // *Hrvatska književna enciklopedija*, str. 252.

šire, bili su kalendari, koji su pokrenuti kako bi se pučko štivo na hrvatskom jeziku približilo što širem krugu čitateljstva.¹⁰ Još krajem 18. stoljeća javljaju se nastojanja da se narod prosvjeđuje, za što je pučki kalendar bio vrlo prikladno sredstvo. Za razliku od obrazovanoga stanovništva, koje je na raspolaganju imalo velik broj raznovrsnih udžbenika i priručnika, polupismeni seljak bio je upućen na čitanje kalendara, jer su oni bili pisani jednostavnim jezikom i stilom razumljivim za narod.¹¹ Ti su kalendari imali edukativnu ulogu, osiguravali su puku osnovne informacije koje su im bile potrebne za svaki dan u godini. Tako kalendari u našim krajevima nisu bili samo prve pučke knjige, nego, prema Kamilu Firingeru (1972: 65), *prije prodora novina – do kojega ponegdje nikada nije ni došlo, jer novina nije bilo – bili su oni među pukom, seljacima i građanima, skoro jedino štivo*, odnosno jedini tiskopisi na narodnom jeziku koji su svake godine ponovo dolazili u narod. Nakon oslobođenja Slavonije od turske prevlasti, a prije pojave prvih osječkih novina *Der Volksredner für Vaterland und Gesetz*¹², franjevci su počeli izdavati godišnji kalendar za katolički puk u Slavoniji i Ugarskoj. Kako je prva osječka svjetovna tiskara započela s djelovanjem 1775. godine, raniji kalendari tiskali su se u Budimu. Prvi godišnjak izišao je 1743. godine, a najstariji sačuvani primjerak slavenskoga (budimskoga) kalendara potječe iz 1766. godine. Riječ je o sljedećem kalendaru – *Kalendar ili: uregijeno prikazanje nediljah i svetkovinah, kakono i pripovijdka s-pismama od Viteza Gjura Castrioticha, iliti Scanderbega, s-godissnjima dogajaji i vassarih na razgovor Illyrah, za godisste 1766. Upisan. Sstampan u Budimu po Leopoldi Francesku Landereru*.¹³ Slavonski kalendari bili su duga vijeka. Kroz gotovo sto dvadeset pet godina izlazili su kontinuirano, a ponekad ih je izlazilo i nekoliko istodobno. Priređivali su ih Đuro Rapić (1743. i 1744.), Jerolim Lipovčić (1745. – 1755.), Emerik Pavić (1746. – 1780.), Marijan Lanosović (1778. – 1786.), Antun Nagy (1813. – 1823.), Ignjat Alojzije Brlić (1836. – 1855.). Osječke kalendare uređivali su Aleksandar Tomiković (*Novi i stari svetodanik iliti Kalendar ilirički*, 1793. – 1817.) i Adam Filipović Heldentalski (*Novi i stari kalendar slavonski*, 1822. – 1867./1871.).¹⁴ Razvojem modernih sredstava javnoga priopćavanja, kao što su novine, radio, televizija, kalendari postupno, a posebice nakon Drugoga svjetskog rata, gube svoje prosvjetno-kulturno značenje.

10 Zečević, Divna. Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća. Osijek : Izdavački centar *Revija*, 1982. Str. 5.

11 Stipčević, Aleksandar. Socijalna povijest knjige u Hrvata, knj. 2., Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835). Zagreb : Školska knjiga, 2005. Str. 174.

12 Prve novine *Der Volksredner für Vaterland, Freiheit und Gesetz* (Pučki govornik za domovinu, slobodu i zakon) pojavile su se u Osijeku 1848. godine, u vrijeme kada je još uvijek njemački utjecaj na gradanstvo bio velik. Riječ je o mađarofilskim novinama na njemačkom jeziku. U Odjelu knjižnice čuva se nulti broj tih novina, izašao 21. travnja 1848. godine.

13 Dukat, Vladoje. Nav. dj., 1923., str. 35–36.

14 Tatarin, Milovan. Uloga pučkih kalendara u stvaranju hrvatske čitateljske publike. // Raslojavanje jezika i književnosti : zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole / urednik Krešimir Bagić. Zagreb : Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste, 2006.a. Str. 1.

ZBIRKA KALENDARAR I KALENDARI NA HRVATSKOM JEZIKU TISKANI U OSIJEKU U 19. STOLJEĆU

Kroz uvid u povijest, razvoj i kulturnopovijesno značenje kalendara, potpuno je opravdano njihovo izdvajanje u posebnu zbirku Muzeja. Riječ je o petstotinjak primjeraka knjižnih kalendara, obrađenih u skladu s knjižničnom obradom monografskih i serijskih publikacija u programu K++, odnosno programu muzejskih knjižnica za obradu knjižnične građe, pri čemu je svakom pojedinom primjerku kalendara pridružena i njegova fotografija (digitalizirana inačica naslovne stranice i omota). Naravno, kalendari uz knjižnični opis imaju i dodatni muzeološki (naglašavanje postojanja ex librisa, pečata raznovrsnih ustanova u čijem su vlasništvu kalendari prethodno bili i dr.), s obzirom na to da su smješteni u muzeju. Naime, kako je riječ o kalendarima u muzejskoj ustanovi, uz knjižničnu se vrijednost promatra i njihova *dodana*, muzejska vrijednost.

Stručnom obradom kalendara, u skladu s odgovarajućim međunarodnim standardnim bibliografskim opisima (ISBD(S), ISBD(M), ISBD(A)), iskristalizirali su se osnovni polazišni kriteriji na temelju kojih su izdvojeni pojedini primjerci kalendara koji zaslužuju biti posebno predstavljani. Kriteriji kojima smo se vodili jesu sljedeći:

- vrijeme tiskanja/izdavanja kalendara¹⁵ (19. stoljeće),
- grad u kojem su kalendari tiskani/izdavani¹⁶ (Osijek),
- jezik kojim su kalendari pisani¹⁷ (hrvatski).

S obzirom na prethodno navedene kriterije, u Zbirci kalendara smješteni su najvažniji hrvatski kalendari tiskani u Osijeku u 19. stoljeću. Ako tome dodamo i činjenicu da se

15 S obzirom na vrijeme tiskanja/izdavanja kalendara, najbrojniji su kalendari 1. pol. 20. stoljeća (68,66 %), nakon kojih slijede kalendari 2. pol. 20. stoljeća (16,5 %), 2. pol. 19. stoljeća (10,29 %), 1. pol. 19. stoljeća (4,31 %), dok je, razumljivo, najmanje kalendara iz 18. stoljeća (0,48 %) i 21. st. (0,24 %). Zanimljivo je spomenuti najstarije kalendare Zbirke, dakle, dva kalendara iz 18. stoljeća: *Svetodanik iliti Kalendar illyricus* (Budim ili Osijek, 1783.) te *Handelstands-Kalender der k. k. Haupt- und Residenz Stadt Wien* (Beč, 1800.). Riječ je o najstarijim kalendarima u Zbirci kalendara. U *Svetodaniku* se spominju i budimski (Landerer) i osječki (Divald) tiskar, no, kako nema naslovne stranice koja bi nas razriješila dvojbe, priklanjamo se vjerojatnijoj pretpostavci kako je riječ o budimskom izdanju, budući da osječki tiskar Divald u to vrijeme još nije imao privilegij za tiskanje kalendara, za razliku od budimskoga tiskara.

16 Kada govorimo o gradovima u kojima su kalendari tiskani, najviše su, naravno, zastupljeni hrvatski gradovi (77,05 %). U Osijeku je tiskano 35,75 % kalendara iz Zbirke kalendara. Od ostalih hrvatskih gradova najzastupljeniji je Zagreb, zatim Đakovo, Požega, Slavonski Brod, Vinkovci i dr. U Zbirci se nalazi i 22,95 % kalendara tiskanih izvan Hrvatske, od toga najviše u Mađarskoj (Budim, Pešta, Budimpešta), nadalje, u Srbiji (Beograd, Novi Sad, Subotica), Bosni i Hercegovini (Sarajevo), Njemačkoj (Berlin, Leipzig, München, Winterberg), Austriji (Beč), Češkoj (Prag), Švicarskoj (Bern), Italiji (Rim) i Sloveniji (Ljubljana). Najbliži zadanim kriterijima jest izuzetno vrijedan budimski *Novo uredjeni ilirski kalendar iliti Svetodanik* iz 1840. godine. Od ostalih vrijednijih kalendara možemo spomenuti zagrebačke – *Danica*, *Zvonimir*, *Strossmayer*.

17 Najviše je kalendara pisano na hrvatskom jeziku (62,2 %), zatim na njemačkom (21,3 %), srpskom (9,2 %); te na ostalim jezicima (8 %), kao što su mađarski, češki, latinski, slovenski. Pritom treba naglasiti kako se u fondu nalazi i trojezični, francusko-njemačko-engleski kalendar: *Annuaire de la Maçonnerie Universelle = Kalender der Welt-Freimaurerei = Annual of Universal Masonry* (Bern, 1910.).

kalendari kao potrošna roba nisu uspjeli sačuvati do današnjih dana, vrijednost preostalih, sačuvanih je nemjerljiva. Potrebno je spomenuti kako Zbirka kalendara nije jedina zbirka Muzeja koja sadržava kalendare, s obzirom na to da su oni smješteni i unutar spomeničkih zbirki (pri čemu je važna i Spomenička knjižnica Weissmann), ali je svakako posebna zbirka jer obuhvaća samo jednu vrstu građe – kalendare.

vječnijem osječkom kalendaru 19. stoljeća u Zbirci kalendara, stoga ne čudi činjenica da su upravo primjerci toga kalendara najbrojniji²² i najvrjedniji primjerci osječkoga kalendara 19. stoljeća u Zbirci²³.

Omotni naslov	/ Novi i stari kalendar slavonski							
Naslov	Novi i stari kalendar slavonski				Novi i stari kalendar slavonski i bosanski			
Podnaslov	Za [prosto/pristupno] godishte ... na korist i zabavu Slavonacah				Za [prosto/préstupno] godište ... pod štitom Bl. D. Marie i S. Ilie Proroka			
Urednik, priređivač	A. P. o. H.	A. Ph. od H. P. u G.			/			
Mjesto tiska	Ossik			Ussik ²⁴	Osiek	Osëk		
Tiskar	Slovima Divaldovima privileg. Knjigotisca				Tiskom c. k. povlast. tiskarne Divald[ove]			
Godina tiska	1825.	1839.	1840.	1841.	1842.	1846.	1848.	1851.
Stranice	Npg., [44] str.	Npg., [32] str.			Npg., [36] str.	Npg., [42] str.	Npg., [64] str.	Npg., [32] ²⁵ str.
Ilustracije	/ Omot i naslovna str.							Omot
Dimenzije	14 cm	18 cm	19 cm	18 cm	19 cm			
Uvez	Meki							
Jezik	Hrvatski (stari pravopis)				Hrvatski (novi, Gajev pravopis)			
Dodaci	/				Gospodar Dobrorad		/	
Ex librisi	Rukopisni, Josip Bösendorfer							/
Pečati	Tiskani, Državni muzej u Osijeku							/
Natpisi	Da		Da	Da	/			

Novi i stari kalendar slavonski

Iako se kalendari u Osijeku javljaju još krajem 18. stoljeća, kao što je *Novi i stari svetodanik illiti Kalendar illyri-ski*, osječki, tzv. slavonski kalendar¹⁸ svoje je najplodnije razdoblje doživio pod uredništvom Adama Filipovića Heldentalskog (Velika Kapanica, 2. IX. 1792. – Gorjani, 25. IX. 1871.), koji ga je počeo uređivati 1822. godine. Taj svećenik i pisac, kojega nazivaju i posljednjim slavonskim prosvjetiteljem¹⁹ te zadnjim predstavnikom *slavonske književnosti*,²⁰ uređivao je slavonski kalendar kroz više desetljeća, odnosno do 1867./1871. godine.²¹ Riječ je o najranijem i najdugo-

nije uređivao kalendar, ali mu je možda ostao vjernim suradnikom (Dukat, Vladoje. Nav. dj., 1914., str. 49; Tatarin, Milovan. Nav. dj., 2006.a, str. 1; Tatarin, Milovan. Jedan zaboravljeni slavonski kalendar iz 18. stoljeća // 33. Dani Hvarškoga kazališta : Prešućeno, zabranjeno, izazovno u hrvatskoj književnosti i kazalištu : zbornik radova. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ; Split : Književni krug, 2007. Str. 135.).

18 Dukat, Vladoje. Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalskoga. // Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 203(1914), str. 43.

19 Isto, 125.

20 Filipović Heldentalski, Adam. // Hrvatska enciklopedija. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999. Sv. 3. 2001. Str. 638.; Filipović Heldentalski, Adam. // Hrvatski leksikon. Zagreb : Naklada Leksikon, 1996. Sv. 1. 1996. Str. 345.

21 Ferdo Filipović, biograf Adama Filipovića Heldentalskoga, navodi kako je Heldentalski uređivao slavonski kalendar sve do svoje smrti 1871. godine, za razliku od Vladoja Dukata koji je na temelju viđenih kalendara smatrao kako Filipović Heldentalski od 1867. godine više

22 Govoreći o kalendarima Adama Filipovića Heldentalskoga, već 1914. godine Vladoje Dukat (1914: 43–44) navodi kako se najviše tih kalendara nalazi u knjižnici Gradskoga muzeja u Osijeku, današnjega Muzeja Slavonije, a 1916. godine taj podatak potvrđuje i Fran Ilešić (1916: 24) u svom radu.

23 Posebno su izdvojena dva naslova, odnosno *Novi i stari kalendar osiečki* za 1855. godinu te *Novi i stari kalendar slavonsko-osiečki* za 1864. i 1869. godinu, kalendari čiju povezanost s *Novim i starim kalendarom slavonskim* ne možemo sa sigurnošću utvrditi bez preostalih godišta kalendara (jer relevantna literatura spominje konkretna godišta *Novoga i staroga kalendara slavonskog* samo do 1851. godine, iako je on izlazio i kasnije, do 1867./71., a već je do 1851. godine mijenjao ime) te će ti kalendari nakon pronalaska preostalih godišta u drugim hrvatskim knjižnicama biti zasebno, formalnom i sadržajnom analizom, stručno i znanstveno obrađeni u nekom od sljedećih radova o kalendarima.

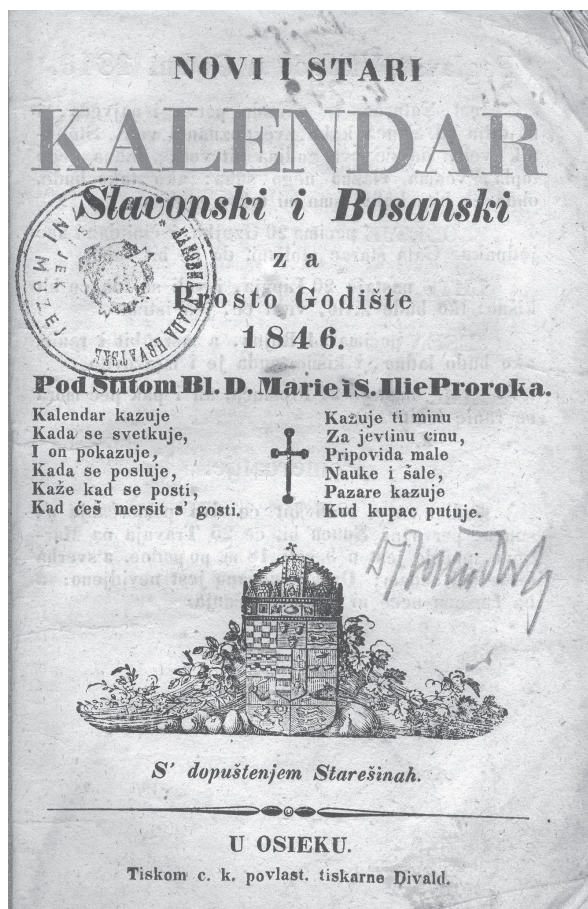
24 Na naslovnoj stranici kalendara za 1842. godinu pogrešno umjesto *Ossik* tiskano *Ussik*.

25 Primjerak kalendara za 1851. godinu oštećen je, odnosno nedostaje mu kalendarski dio od siječnja do studenoga.

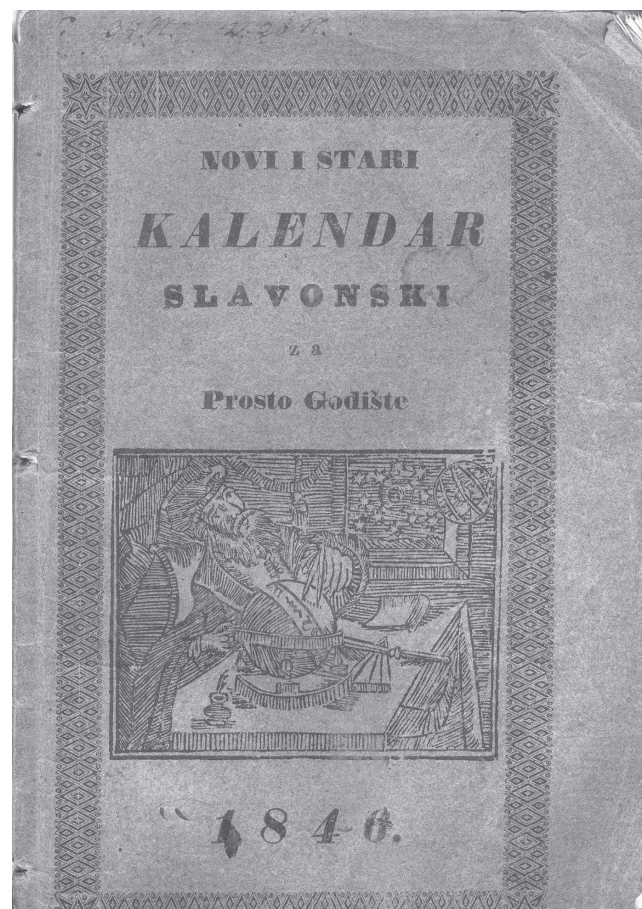
Novi i stari kalendar slavonski zastupljen je s osam godišta, većinom oštećenih, budući da je riječ o kalendarima starima više od sto pedeset godina. S obzirom na sličnosti i razlike među pojedinim godištima kalendara, poslužiti ćemo se tabličnim prikazom koji približno prati skupine kataložnoga opisa građe, uz pojedine dodatne zanimljivosti.

Na naslovnoj stranici kalendara postupno se mijenja potpis (kratica) urednika, u skladu s njegovim svećeničkim premještajima po župama. Tako se prvo bilježi kao A. P. o. H. [Adam Filipović od Heldental] za 1825. i 1826. godinu; zatim kao A. Ph. od H. S. D. M. O. I. [pri čemu S. D. M. O. I. do danas nije razriješeno] za vrijeme boravka u Đakovu od 1827. do 1832. godine; te A. Ph. od H. P. u G. [paroh u Gorjanima] od 1833. do 1841. godine. U kasnijim godištima kalendara nema Filipovićeve potpisa, uz iznimku kalendara za 1850. godinu, u kojem se ponovno pojavljuje zadnji potpis A. Ph. od H. P. u G.²⁶ I dok na svim godištima kalendara omotni naslov ostaje isti, odnosno *Novi i stari kalendar slavonski* (sl. 1), glavni stvarni naslov se 1843. godine mijenja

u *Novi i stari kalendar slavonski i bosanski*²⁷ (sl. 2), a u skladu s tim javlja se i novi podnaslov: *pod štitom Bl. [ažene] D. [jvice] Marie i S. Ilie Proroka*. Svi su kalendari tiskani u prvoj osječkoj, svjetovnoj tiskari – Divaltovoj tiskari – koja je kroz tri generacije obitelji Divald djelovala od 1775. do 1857. godine.²⁸ Konkretno, osam godišta Filipovićeve kalendara tiskale su dvije generacije obitelji Divald. Kalendar za 1825., 1839., 1840., 1841. i 1842. godinu tiskao je Martin Alojzije Divald, a kalendar za 1846., 1848. i 1851. godinu njegov sin Dragutin Divald. Zanimljivo je kroz godine tiskanja kalendara pratiti i promjenu pravopisa. Naime, od 1843. godine Filipović Heldental je pri uređivanju kalendara koristio novi, Gajev pravopis. Gajev pravopis polako je prodirao u kalendar, s obzirom na to da su se neki dijelovi kalendara koji se nisu često mijenjali (kao što su podaci o sajmovima te dolasku i odlasku pošte)²⁹ preuzimali iz prijašnjih godišta. Ipak, kalendari su se od 1846. godine tiskali novim pravopisom pa se tako kao mjesto tiskanja navodi *Osiek* ili *Ošek*, umjesto prijašnjega ikavskog oblika *Ossik*.

Sl. 1. *Novi i stari kalendar slavonski i bosanski za prosto godišće 1846. (omot)*

Sl. 2. *Novi i stari kalendar slavonski i bosanski za prosto godišće 1846. (naslovna stranica)*

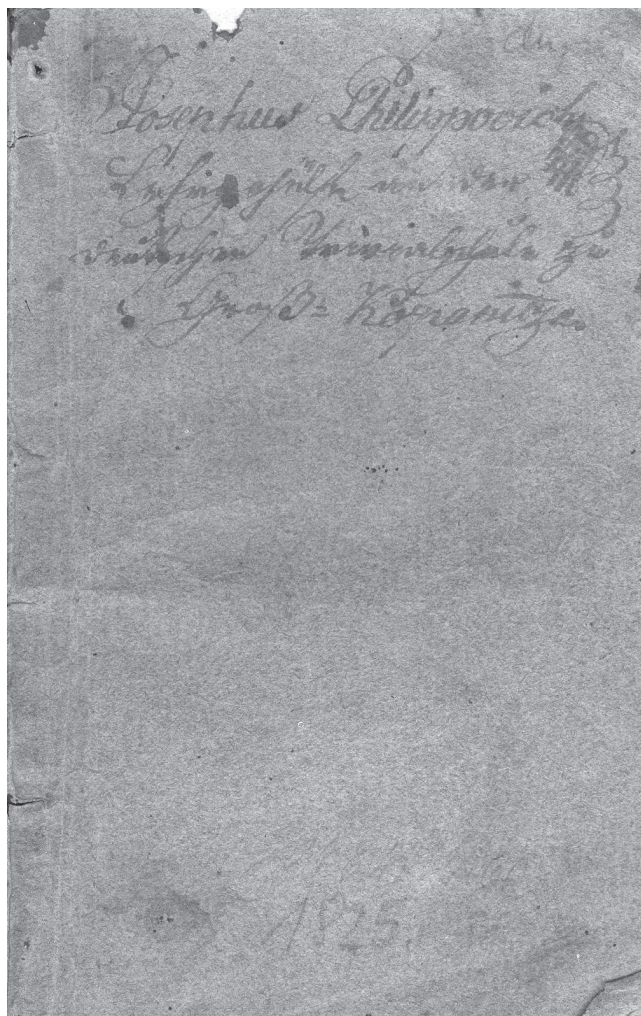
²⁶ Dukat, Vladoje. Nav. dj., 1914., str. 46.

²⁷ Malbaša, Marija. Stari osječki kalendari. // Slavonski godišnjak 1(1967), str. 246.

²⁸ Malbaša, Marija. Povijest tiskarstva u Slavoniji. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978. Str. 18.

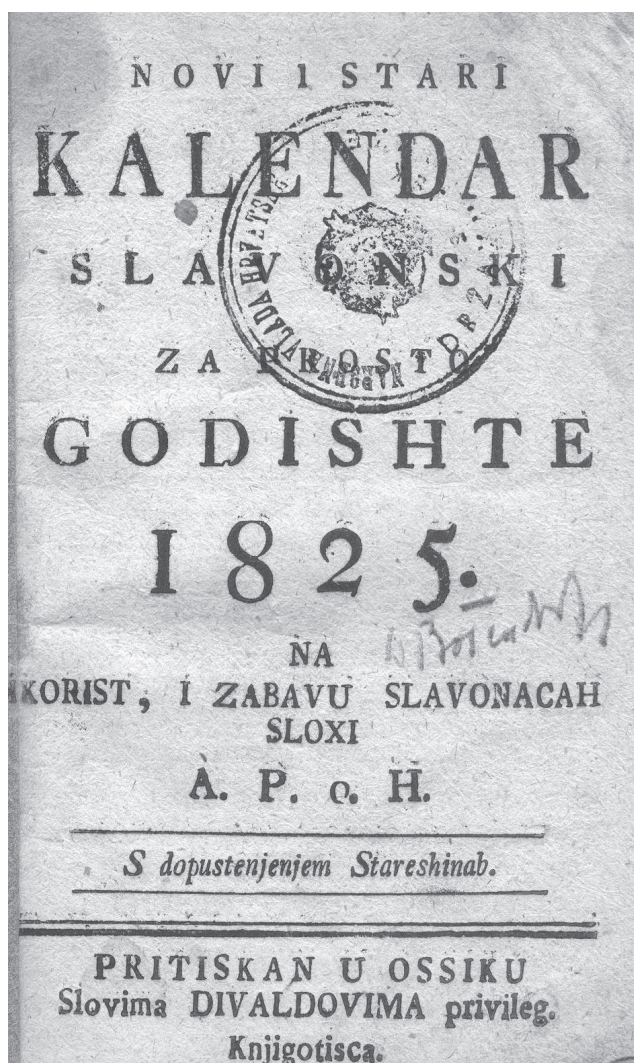
²⁹ Dukat, Vladoje. Nav. dj., 1914., str. 46.

Na temelju različitih godišta Filipovićevih kalendara u Zbirci kalendara možemo ustvrditi kako su se s godinama izlaženja mijenjale njihove materijalne osobitosti, odnosno broj stranica, ilustracije i dimenzije. Naime, niti jedan kalendar nije paginiran, ali se broj stranica zadržava između tridesetak i četrdesetak, izuzev kalendara za 1848. godinu koji je znatno većega opsega, međutim, riječ je o kalendaru koji sadrži dodatak. Riječ je o gospodarskom dodatku pod nazivom *Gospodar Dobrorad*. Dimenzije kalendara s godinama se povećavaju. Kalendar od 1827. godine dobivaju plavosivi omot s pripadajućim omotnim naslovom. Od 1828. godine na naslovnoj stranici javlja se ilustracija (drvorez) koja prikazuje astrologa u radnom okruženju, a ta se ilustracija od sljedeće, 1829. godine pojavljuje i na omotu. Od 1838. godine ta ilustracija ostaje samo na omotu, dok je na naslovnoj stranici zamjenjuje ilustracija devet udruženih grbova (Ugarske, Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i dr.) s krunom sv. Stjepana, i zadržava se do 1850. godine,³⁰ nakon koje nema ilustracija na naslovnoj stranici.

Sl. 3. Novi i stari kalendar slavonski za prosto godishte 1825. (omot)

Osim rukopisnoga ex librisa Josipa Bösendorfera te tiskanoga pečata i oznake vlasništva Državnoga muzeja u Osijeku, danas Muzeja Slavonije, na svim godištima Filipovićevih kalendara u Zbirci kalendara, određena godišta sadrže i rukopisne bilješke na omotu, koji je zbog mekoga uveza bio idealan za ispisivanje bilješki, danas vrijednih muzeoloških izvora raznovrsnih proučavanja. Tako možemo spomenuti rukopis na kalendaru za 1825. godinu koji glasi: *Josephus Philippovich / Lehrgehülfe an der / deutschen Trivialschule zu / Groß-Kopanitz* (sl. 3 i 4), koji zapravo predstavlja prijašnjega vlasnika toga kalendara, vlastoručno potpisanoga Josipa Filipovića, učiteljskoga pomoćnika na njemačkoj trivijalnoj školi u Velikoj Kopanici³¹, te rođaka urednika kalendara, Adama Filipovića Heldentalskoga, ali, još važnije, oca Ivana Filipovića, urednika i pokretača *Narodne knjige koledara* u Osijeku.

Sl. 4. Novi i stari kalendar slavonski za prosto godishte 1825. (naslovna stranica)

³⁰ Isto, str. 47.

³¹ Za odgonetavanje starih rukopisnih natpisa zahvaljujem kolegi povjesničaru Anti Grubišiću, višem kustosu u Muzeju Slavonije.

Sadržaj kalendara mijenjao se tijekom godina, ali osnovna struktura ostala je ista, sadržavajući astrološko-astronomsko-meteorološke podatke uz kalendar, zabavno-poučni dio te tehničko-savjetodavne informacije. Na temelju različitih godišta Filipovićevih kalendara u Zbirci možemo utvrditi slične kategorije članaka (obavijesti):

- *Od csetiri Doba Godine / Poglavitni Vladaoc ove Godine*
- *Od Pomeracsanjah / Pomerčanje*
- *Uspomena Dogadjajah / Uspomena starih dogadjajah*
- *Papa, Cesarih, i Kraljih Europe / Rodoslov naših Poglavicah*
- *Kalendar*
- *Ukazalo Pazarah po Kralj. Macxarskom, Slavonii i Srimu / Kazalo pazarah po Kraljestvu magjarskom, Slavonii, Srěmu, i Horvatskoj*
- *Velle Korisno Ubavishjenje Za Izplachenje Slugah, Sluxkinjah, Najmenikah, i njiovu Pogodbu, za Izplachenje Poriza, za Poznanje Gospodarstva Dohodka i Troshka / Velekorisno Ubavestjenje Za Izplatjivanje Slugah, Služkinjah, Najmenikah, i njiovu Pogodbu, za Izplatjivanje Porěza, za Posnanje Gospodarstva, Dohodka i Troška*
- *Dohod cesaro-kraljevskog pomnjovoza (Delixanca) u Ossiku ; Odhod prostih, illi jashechih poshtah od kraljevske glavnoposhte u Ossiku / Dohod cesaro-kraljevskog pomnjovoza (Delžanca) u Osěku ; Odhod prostih, ili jašećih poštah od kraljevske glavnopošte u Osěku.*

Uz prethodno spomenute astrološko-astronomsko-meteorološke podatke te tehničko-savjetodavne informacije, najraznovrsniji, najpoučniji i svakako najzanimljiviji dio kalendara bio je zabavno-poučni dio. Naime, kao svećeniku i uredniku kalendara, Filipoviću Heldentalnom glavna je zadaća bila kršćanski poučiti prosti narod, niže društvene slojeve te su toj svrsi i prilagođeni svi članci kalendara³², koje je većinom sam pisao. Riječ je o poučnim člancima povijesnoga, filološkoga, gospodarskoga sadržaja i sl. Na primjer, iz kalendara za 1825. godinu možemo spomenuti *Pocsetak Grada Ossicskoga ili Nasap od Ossika do Belje* kao kratke povijesne članke (crtice), kao i *Shokac*, filološki članak o postanku te riječi. Nadalje, u kalendaru za 1841. godinu javljaju se zanimljivi savjeti *Za Kuchanstvo*. Od gospodarskih sadržaja zanimljiv je već spomenuti dodatak kalendaru za 1848. godinu pod nazivom *Gospodar Dobro-rad iliti Kratko uputjenje u svakoj versti od Gospodarstva, Troškom gospodarske Podružnice Djakovačke Slavonskom Kalendaru priloženo*. U svakom godištu kalendara možemo pronaći mudre misli (*Vridna pamtenja*) te zabavne pjesme i/ili pripovijetke s poukama, zagonetke i sl. Kako mudre misli zapisane prije više od sto pedeset godina ni danas nisu zastarjele dokazuje sljedeća, iz kalendara za 1848. godinu: *Istina, makar i gorka bila više valja, nego sto sladkih lažih*. O važnosti *Novoga i staroga kalendara slavonskog*, njegovoj prosvjetiteljskoj ulozi i iznimnom značenju za slavonski puk i niže društvene slojeve u Slavoniji u 19. stoljeću, unatoč njegovoj potrošnosti na kraju godine, svjedoči i pjesma

iz kalendara za 1842. godinu, mnogo puta citirana pjesma³³ *Ovomu Kalendaru nauk na put*.

Narodna knjiga koledar

Ivan Filipović (Velika Kapanica, 24. VI. 1823. – Zagreb, 28. X. 1895.), sin prvoga vlasnika najstarijega *Novoga i staroga kalendara slavonskog* iz Zbirke kalendara, pokrenuo je i uredio *Narodnu knjigu koledar*. Riječ je o hrvatskom učitelju (u Vinkovcima, Novoj Gradiški, Požegi i Zagrebu), pedagogu i književniku, ilircu, borcu za nacionalnu slobodu, pokretaču i osnivaču brojnih učiteljskih udruga i ustanova.³⁴ S obzirom na to da je, među ostalim, bio i jedan od osnivača Hrvatskoga pedagoško-književnog zbora te Saveza hrvatskih učiteljskih društava, da se zalagao za učiteljevu samostalnost i slobodu te slobodu narodne škole³⁵, ne čudi činjenica da su ga kolege učitelji prozvali *ocem hrvatskih učitelja*³⁶. O samoj njegovoj važnosti svjedoči i Državna nagrada Republike Hrvatske, odnosno Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta, koja se pod nazivom *Nagrada Ivan Filipović* od 1964. godine dodjeljuje istaknutim prosvjetnim djelatnicima, znanstvenicima i stručnjacima.³⁷ Iako je riječ o uredniku brojnih časopisa, listova i knjiga za učitelje, djecu i mladež, za Zbirku kalendara posebno je značajan kao urednik *Narodne knjige koledara*, i to njezina prvog godišta za 1858. godinu. Naime, u Zbirci kalendara nalazi se prvo godište *Narodne knjige koledara za godinu 1858.* (sl. 5 i 6), od sveukupno tri objavljena godišta. Zanimljivo je da je svako godište tiskano u drugom gradu. Prvo godište tiskano je u Osijeku, tiskom i troškom Dragutina Lehmana, knjižara i knjigoveže koji je otkupio Divaldovu tiskaru 1857. i vodio je do 1780. godine.³⁸ Za razliku od prvoga, drugo godište za 1859. godinu izašlo je tiskom Ercole Rezza u Rijeci, a treće godište za 1860. godinu tiskom Dragutina Albrehta u Zagrebu.

32 Dukat, Vladoje. Nav. dj., 1914., str. 98.

33 Isto, str. 97; Malbaša, Marija. Nav. dj., 1967., str. 246; Zečević, Divna. Nav. dj., str. 19–20; Tatarin, Milovan. Je li se što sačuvalo od kalendara Emerika Pavića? // Tkivo kulture : zbornik Franje Emanuela Hoška : u prigodi 65. obljetnice života. Zagreb : Kršćanska sadašnjost ; Rijeka : Teologija, 2006. Str. 291.

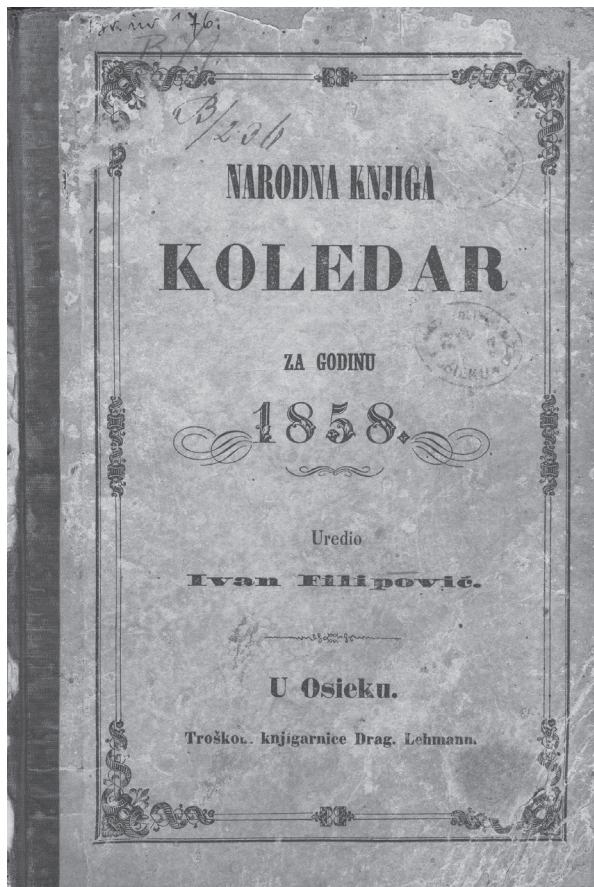
34 Filipović, Ivan. Hrvatska enciklopedija. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999. Sv. 3. 2001. Str. 637.

35 Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske – Nagrada Ivan Filipović. Dostupno na: <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2364> (26. 1. 2013.)

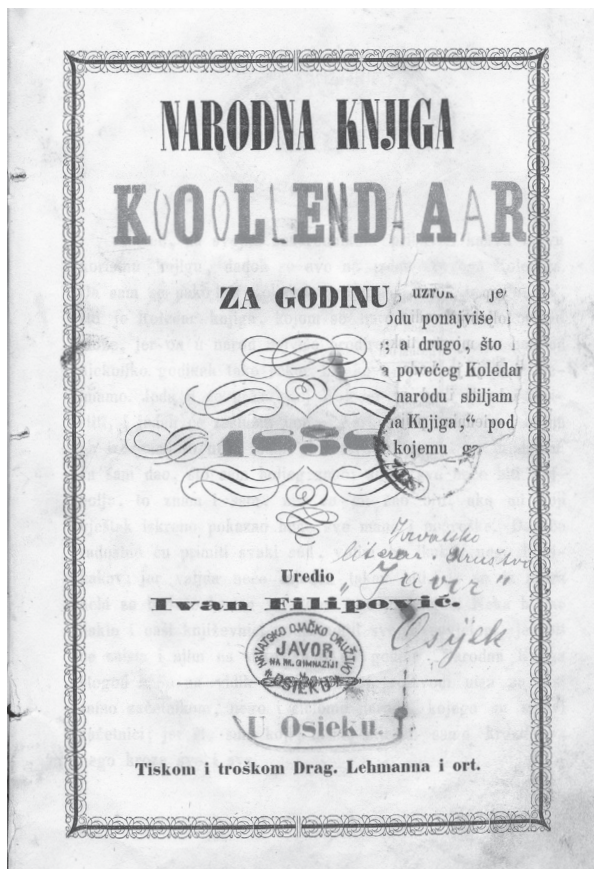
36 Filipović, Ivan. Hrvatski leksikon. Zagreb : Naklada Leksikon, 1996. Sv. 1. 1996. Str. 345.

37 Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske – Nagrada Ivan Filipović. Dostupno na: <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2364> (26. 1. 2013.)

38 Malbaša, Marija. Nav. dj., 1978., str. 28.

Sl. 5. Narodna knjiga koledar za godinu 1858. (omot)

Sl. 6. Narodna knjiga koledar za godinu 1858. (naslovna stranica)

Primjerak *Narodne knjige koledara* za 1858. godinu iz Zbirke kalendara tvrdo je ukoričen, ali oštećen, što i ne čudi s obzirom na njegovu starost, promjene vlasnika i korištenje. Naime, riječ je o *koledaru* koji sadrži različite tiskane i rukopisne bilješke i pečate osječkoga društva *Javor* (1865. – 1925.), koje je tijekom nekoliko desetljeća djelovanja mijenjalo nazive³⁹, pri čemu možemo pratiti i kronologiju konkretnoga primjerka, njegov dolazak u vlasništvo društva *Javor*, jednu od kategorija korisnika i slično, dakle, muzeološke funkcije konkretnoga primjerka *koledara* prije njegova dolaska u vlasništvo Muzeja Slavonije.

Narodna knjiga koledar za godinu 1858., visine 21 cm, broji 201 numeriranu stranicu, pri čemu treba spomenuti i nenumerirani dio *koledara* – predgovor i zahvalu, astrološko-astronomsko-meteorološke podatke uz kalendar nad kojim se nalaze ilustracije ljudi u njihovim svakodnevnim poslovima i događanjima u svakom pojedinom mjesecu u godini, te, na samom kraju, reklame knjiga tiskanih u tiskari Dragutina Laubnera, kao što je četvrto izdanje *Satira* Matije Antuna Reljkovića, ali i knjiga koje nije on tiskao, ali su se mogle kupiti u njegovoj knjižari, kao što je *Posvetilište Abramovo* Mavra Vetranovića.

O važnosti kalendara toga vremena i svrsi objavljivanja *Narodne knjige koledara* progovara Filipović u predgovoru: Želeć, da svojim sunarodnikom pribavim kakvu takvu korisnu knjigu, dadoh se evo na izdanje ovoga Koledara. Da sam se pako baš Koledara prihvatio, uzrok je jedino taj, što je Koledar knjiga, kojom se narodu ponajviše koristiti može, jer on u narod najviše prodire; a drugo, što baš od nekoliko godinah tako rekuć nikakova povećeg Koledara neimamo. Filipovićev *koledar*, dakle, nije služio prosvjećivanju i obrazovanju najširih narodnih slojeva, već onih obrazovanijih, a tome u prilog ide i numerirani dio *koledara*. Naime, nakon kalendarskoga dijela slijedi 170 stranica *Književnog dara za ljeto 1858.*, na kojima se većinom nalaze autorski prilozi samoga Filipovića, što vidimo iz njegova potpisa, iako donosi i priloge Vladimira Nikolića, Mijata Stojanovića te Ferde Filipovića. Riječ je o prilozima iz književnosti, biografijama biskupa i nadbiskupa, nadalje, prilozima iz poglavlja kao što su: *Narav i priroda, Obrtnost i zanati, Život, Škola, Pripoviedke*. Na kraju slijedi poseban dio koji donosi tehničko-savjetodavne informacije kao što su: *Kratak izvadak zakona o biljegovini, Kratak naputak o poštadini, Europejski vladari, Pregled europejskih država, Sajmovi (vašari, pazari)* te posebno izdvojeni *Književni oglasnik*, u kojem najavljuje svoje pedagoške članke za školu i dom.

³⁹ Društvo od 1865. godine nosi naziv *Književni sbor gornjogimnazijske omladine osiečke*, potom 1877. godine *Hrvatski književni i omladinski sbor Javor*, 1894. godine *Hrvatsko-đачko literarno društvo Javor*, 1897. godine *Hrvatsko-đачko literarno i tamburaško društvo Javor*. U pravilima Društva od 1893. do 1922. godine stoji: *Hrvatsko-đачko književno društvo Javor Kraljevske gimnazije u Osijeku*. (Bilić, Anica. *Književni počeci Ante Benešića*. // 34. Dani Hvarškoga kazališta : Počeci u hrvatskoj književnosti i kazalištu : zbornik radova. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ; Split : Književni krug, 2008. Str. 121.) Upravo se taj zadnji naziv Društva nalazi pečatom zabilježen na prvoj stranici predgovora *Narodne knjige koledara* za 1858. godinu iz Zbirke kalendara.

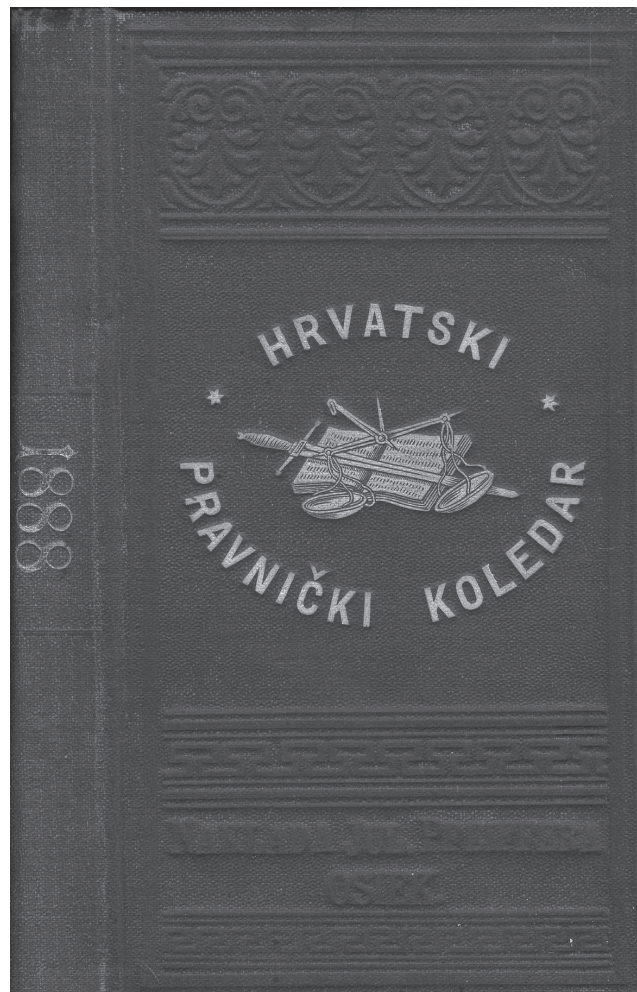
Osijek je u prvoj polovici 19. stoljeća bio najveći grad u kontinentalnoj Hrvatskoj, odnosno od njega je 1848. godine samo Rijeka imala više stanovnika⁴⁰, međutim, u to je vrijeme u Osijeku čak 56 – 74 % stanovništva činilo najniži društveni sloj (gradsku sirotinju)⁴¹. Nakon ukidanja feudalnoga uređenja, 1848. godine, Osijek dobiva izgled modernoga hrvatskog europskog grada u kojem se razvija gospodarstvo, kultura, umjetnost i školstvo⁴², što uzrokuje i promjene socijalnoga statusa stanovništva, a dvadesetak godina poslije, prema popisu stanovništva iz 1869. godine, više od 65 % pučanstva iznad šeste godine života zna čitati i pisati.⁴³ Dakle, porast broja stanovnika i gospodarski razvoj grada utjecali su i na razvoj školstva, time i na povećanje pismenosti, međutim, kasnih 1850-ih to još nije bilo dovoljno da bi se drugo godišta *Narodne knjige koledara*, obujmom i sadržajem namijenjeno obrazovanijim slojevima, tiskalo u Osijeku. Odnosno, u to je doba i dalje tadašnjoj najbrojnijoj osječkoj čitateljskoj publici primjereniji bio *Novi i stari kalendar slavonski*.⁴⁴

Hrvatski pravnički koledar

Razvojem Osijeka u drugoj polovici 19. stoljeća, odnosno u doba Austro-Ugarske Monarhije, vrlo bitan segment pravnoga života u gradu bilo je odvjetništvo. Naime, Osijek je među prvim gradovima u Hrvatskoj u kojem se spominju odvjetnici.⁴⁵ Stoga ne čudi podatak da je upravo u Osijeku svjetlo dana ugledao *Hrvatski pravnički koledar*, koji je izlazio dvije godine, odnosno, 1888. i 1889. godine, pod uredništvom uglednoga osječkog odvjetnika dr. Huga Spitzera (Osijek, 19. XII. 1858. – Zagreb, 14. VIII. 1936.). Taj židovski aktivist jedan je od osječkih odvjetnika koji su ostali zabilježeni po svojim dostignućima i doprinosima za grad Osijek,⁴⁶ među ostalim i po tome što je, kao predsjednik Židovske bogoštovne općine u Osijeku, uveo hrvatski jezik u bogoslužje i Židovsku narodnu školu.⁴⁷

Kako je njegov *Hrvatski pravnički koledar* rijedak primjerak kalendara, uvjerali smo se pretraživanjem kataloga umreženih hrvatskih knjižnica, pri čemu smo njegov zapis pronašli samo u katalogu Znanstvene knjižnice Zadar te u

digitaliziranom abecednom katalogu na listićima Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu. Nažalost, primjerak prvoga i jedinoga godišta *Hrvatskoga pravničkoga koledara* za 1888. godinu (sl. 7 i 8) iz fundusa Zbirke kalendara u iznimno je lošem stanju te nije za uporabu. Međutim, svakako ga je vrijedno spomenuti kao primjerak jedinoga stručnoga kalendara takve vrste u Osijeku u 19. stoljeću, posebno zbog njegove zavičajne važnosti. Riječ je o kalendaru s posebno opremljenim, tvrdim uvezom, visine 16 cm, na više od 200 numeriranih stranica, tiskanom u osječkoj tiskari Julija Pfeiffera, osječkoga tiskara koji je u Osijeku djelovao od 1876. do 1918. godine⁴⁸. Budući da je riječ o pravnom kalendaru, on nije ilustriran, međutim, uz kalendar i službeni pravni dio, sadrži oglase i reklame. Tako možemo spomenuti reklamu Nakladne knjižare Mavre Perlesa u Beču, koja reklamira u to doba recentna pravna djela, te reklamu tiskare Julija Pfeiffera u Osijeku, koja nudi tiskanice za *obćinske urede i mjestne sudove*. Primjerak *Hrvatskoga pravničkoga koledara* zanimljiv je i po tome što na naslovnoj stranici sadrži pečat Kraljevskoga solarskog ureda u Osijeku. On ujedno svjedoči da je Kraljevskom solarskom uredu u Osijeku *Hrvatski pravnički koledar*, s najnovijim zakonskim propisima, bio potreban za obavljanje poslova.

Sl. 7. *Hrvatski pravnički koledar* za godinu 1888. (omot)

40 Adamček, Josip. Osijek od 1809. do 1848. godine. // Od turskog do suvremenog Osijeka / glavni urednik Julijo Martinčić. Osijek : HAZU, Zavod za znanstveni rad : Poglavarstvo grada ; Zagreb : Školska knjiga, 1996. Str. 93.

41 Isto, str. 96.

42 Szabo, Agneza. Socijalni sastav stanovništva. // Od turskog do suvremenog Osijeka / glavni urednik Julijo Martinčić. Osijek : HAZU, Zavod za znanstveni rad : Poglavarstvo grada ; Zagreb : Školska knjiga, 1996. Str. 155.

43 Isto, str. 159.

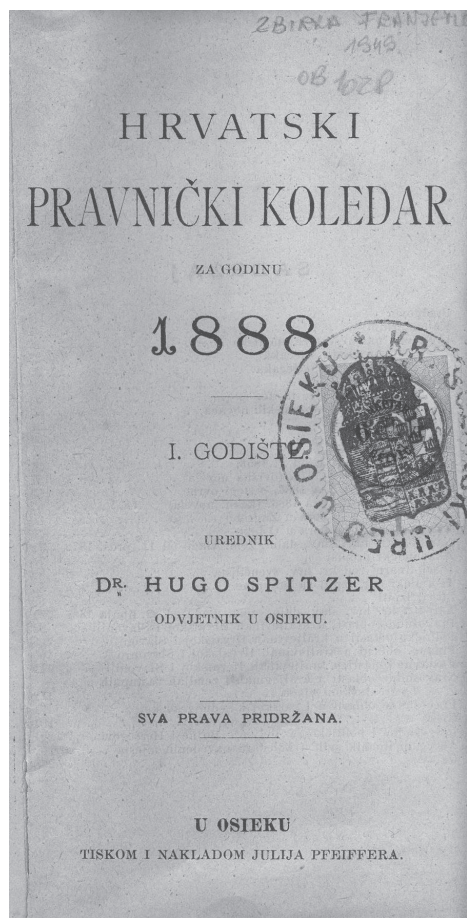
44 Dukat, Vladoje. Nav. dj., 1914., str. 49.

45 Gardaš, Miro. Ustrojstvo sudova i pravnička djelatnost. // Od turskog do suvremenog Osijeka / glavni urednik Julijo Martinčić. Osijek : HAZU, Zavod za znanstveni rad : Poglavarstvo grada ; Zagreb : Školska knjiga, 1996. Str. 141.

46 Gardaš, Miro; Mušić, Boris. Ustrojstvo sudova i pravnička djelatnost u Osijeku od 1850. do 1945. godine. // Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu 43, 3/4(2006), str. 434.

47 Isto; Živaković-Kerže, Židovi u Osijeku (1918. – 1941.). Slavonski Brod : Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje ; Osijek : Židovska općina ; Cerna : Pauk, 2005. Str. 215.

48 Malbaša, Marija. Nav. dj., 1978., str. 39–41.

Sl. 8. Hrvatski pravnički koledar za godinu 1888. (naslovna stranica)

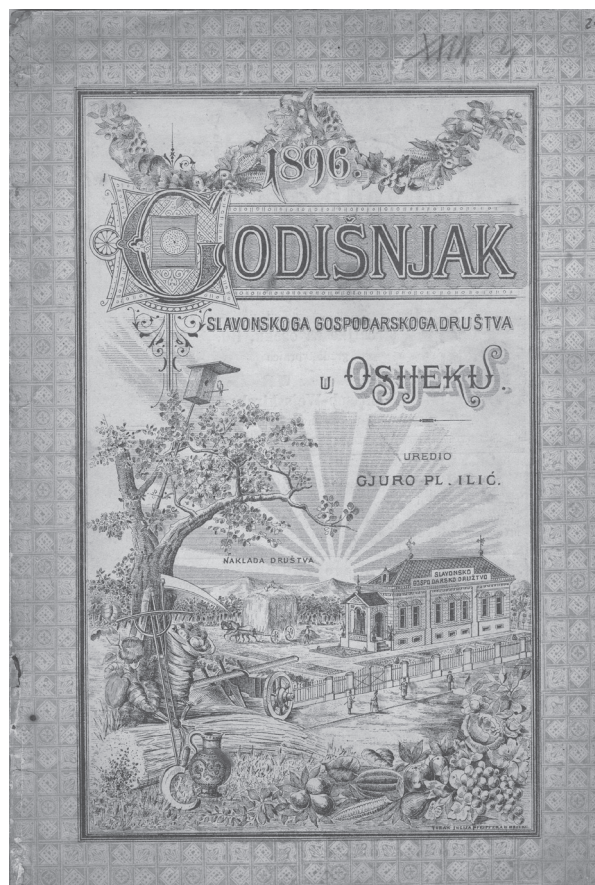
Godišnjak Slavanskoga gospodarskoga društva

U 19. stoljeću Osijek je bio među prvim trgovačko-obrtničkim gradovima na jugoistoku Europe, stoga ne čudi da je imao uspješno Slavonsko gospodarsko društvo koje je omogućavalo napredak gospodarstva.⁴⁹ Društvo, osnovano 1874. godine, uz časopis *Gospodar*, svoje strukovno glasilo, od 1886. godine počinje izdavati i *Gospodarski kalendar*, koji je 1890-ih promijenio naziv u *Godišnjak Slavanskoga gospodarskoga društva*,⁵⁰ i pod tim je imenom, uz određene male izmjene, izlazio sve do 1920. godine. Iako je Društvo prestalo s djelovanjem 1922. godine zbog financijske krize u novonastaloj Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, ono je ostavilo značajne tragove u gospodarskom, ali i kulturno-povijesnom životu Osijeka. Naime, gospodarsko *pokušalište*, odnosno dio rasadnika u kojemu se uzgajaju podloge za voćne sadnice, postalo je jezgra znanstvenoistraživačkoga rada u Osijeku te osnova današnjega Poljoprivrednog fakulteta.⁵¹ S kulturnopovijesnoga aspekta, glasila Društva, i *Gospodar* i *Godišnjak*, korisna su literatura te područja izučavanja i danas.

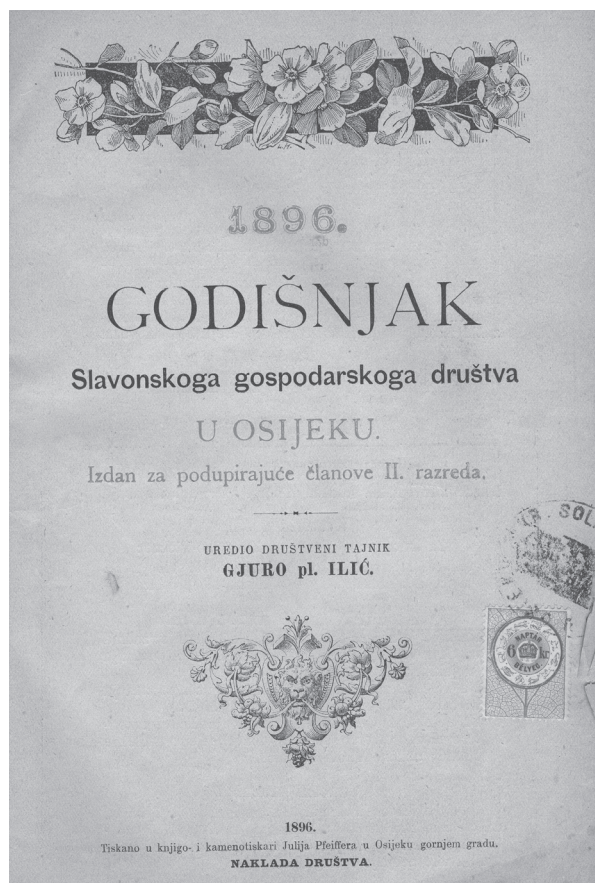
49 Sršan, Stjepan. Udruge i klubovi. // Od turskog do suvremenog Osijeka / glavni urednik Julijo Martinčić. Osijek : HAZU, Zavod za znanstveni rad : Poglavarstvo grada ; Zagreb : Školska knjiga, 1996. Str. 274.

50 Malbaša, Marija. Nav. dj., 1967., str. 249.

51 Martinčić, Julijo. Poljodjelstvo Osijeka i njegove okolice. // Od turskog do suvremenog Osijeka / glavni urednik Julijo Martinčić. Osijek : HAZU, Zavod za znanstveni rad : Poglavarstvo grada ; Zagreb : Školska knjiga, 1996. Str. 164.

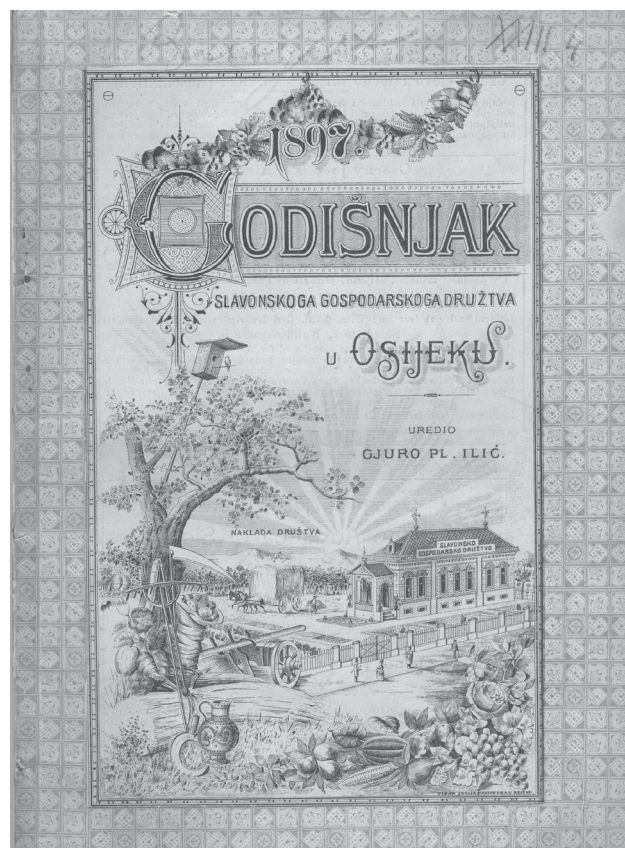
Sl. 9. Godišnjak Slavanskoga gospodarskoga društva 1896. (omot)

Sl. 10. Godišnjak Slavanskoga gospodarskoga društva 1896. (naslovna stranica)

Od trideset pet godišta *Godišnjaka*, koliko ih je izašlo u razdoblju od 1886. do 1920. godine, Zbirka kalendara sadrži njih jedanaest, a od toga su dva iz 19. stoljeća. Riječ je o *Godišnjaku* za 1896. (sl. 9 i 10) i 1897. godinu (sl. 11 i 12). Poslužimo li se elementima za katalognu obradu serijskih, ali i monografskih publikacija, ta se dva godišta međusobno razlikuju samo godinom izlaska i brojem numeriranih stranica. Punim naslovom (i podnaslovom) *Godišnjak Slavonskoga gospodarskoga društva u Osijeku izdan za podupirajuće članove II. razreda* dugi je niz godina uređivao Gjurro (Đuro) pl. Ilić (Zagreb, 10. IV. 1857. – Maribor, 22. III. 1938.). Taj *društveni tajnik*, neko vrijeme i ravnatelj, pčelar s diplomom Visokoga gospodarskog učilišta u Križevcima, u Osijeku je proveo više od pedeset godina te obavljao niz službi i dužnosti. Tako je bio i kulturni vijećnik, stalni gospodarski izvjestitelj Osijeka, predsjednik Hrvatsko-slavonskoga pčelarskog društva, predsjednik Društva gospodarskih i šumarskih činovnika Hrvatske i Slavonije, sudionik organizacije gospodarskih izložbi u Budimpešti (1885.), Beču (1888.) i Zagrebu (1891.) te osnivač prve meteorološke postaje u Osijeku.⁵² Osim što je napisao niz stručnih rasprava, savjeta i uputa iz gospodarstva, uređivao je, dakle, i *Godišnjak* Društva, koji je izlazio u nakladi samoga Društva, a tiskan je u osječkoj tiskari Julija Pfeiffera. Oba *Godišnjaka* iz 19. stoljeća mekoga su uveza, dimenzija 26 cm, te ilustrirana, pri čemu je omot prigodno ilustriran zgradom Društva i odgovarajućim gospodarskim imanjem. Oba primjerka *Godišnjaka* zanimljiva su i po tome što sadrže već spominjani pečat Kraljevskoga solarskog ureda u Osijeku. Mala razlika u broju numeriranih stranica (96 i 102) proizlazi iz iste okvirne strukture kalendara, te sadržajno vrlo sličnih, često i identičnih članaka i informacija. Tako nakon astronomsko-meteoroloških i informativnih podataka o hijerarhiji u zemlji, koji se u kalendarima javljaju već u 17. stoljeću⁵³, slijedi kalendarski dio (za *katolike, protestante i pravoslavne*), pri čemu je za svaki mjesec izdvojeno dvije stranice, odnosno jedna s danima u mjesecu, a druga s dnevnikom za vođenje primitaka i izdataka za svaki dan, uz podatke o tome kada se i gdje odvijaju sajmovi za određeni mjesec. Nadalje slijede *Ljestvice za izračunavanje biljegovine odpadajuće na izprave i rastuće prema vrijednosti te Gospodarske radnje svakoga mjeseca*. Riječ je o korisnim člancima iz gospodarstva za običan puk, posebno ovaj potonji koji za svaki mjesec donosi savjete o tome kako tretirati stoku, perad i pčele, što činiti s oranicama, livadama, vinogradima, voćnjacima i povrtnjacima, te koje poslove obavljati u podrumu. Tako i literatura navodi važnost takvih tekstova koji su u svezi sa samim kalendarom, npr. *upute o sadnji pojedinih poljoprivrednih kultura, o rezidbi voćaka i o drugim poljodjelskim radovima vezanima za pojedina godišnja doba*.⁵⁴ Stoga ne čudi što je riječ o člancima koji su se ponavljali iz godine u godinu u različitim godištima *Godišnjaka*, i to jezikom koji svatko može razumjeti, prilagođeno percepciji jednostavnih i neo-

brazovanih ljudi.⁵⁵ Nakon toga slijede informacije o samom Društvu, njegovu djelovanju u protekloj godini, uz *Izvadak iz pravila Slavon. gospodarskoga društva u Osijeku* o svrsi i organizaciji Društva. *Zajedničko Godišnjaku* za 1896. i 1897. godinu jest i tablica *Trajanje tjeranja i sjedenja domaćih životinja, Mjere, Sajmovi važniji za naše krajeve*, gdje se spominju veliki sajmovi u Osijeku 20. siječnja, 24. travnja, 20. srpnja i 18. listopada, kojima je prethodio trodnevni stočni sajam (*marvinski vašar*), te stranice za oglase. Tako u gospodarskom kalendaru nalazimo raznovrsne reklame, od onih vezanih uz poljoprivredu (*Franjo Bengyel, graditelj plugova u Donjem gradu u Osijeku*), ljekarničkih (*J. Pserhofer a pihule za čišćenje krvi*), do reklama za čišćenje obuće (*Tko želi da si uzdrži obuću tamno crne sjajne boje i trajno, neka kupuje samo Fernolendt – laštilo za obuću.*), a sve su one odraz kulturne povijesti toga doba. Treba spomenuti i prigodne poslovice, koje se iza kalendarskoga dijela nalaze na dnu svake stranice *Godišnjaka*, npr. *Dok se ne namuču, do onda se ne nauči*. Ili *Vinograd ne ište molitve, nego motike*. Članci koji se razlikuju od godišta do godišta jesu oni vezani uz pojedine autore koji su u tim godištima objavljivali, od ozbiljnih, stručnih članaka, kao što je članak iz *Godišnjaka* za 1897. godinu ravnajućega učitelja i tajnika donjomiholjačke podružnice Društva, Stjepana Kelrajtera, pod nazivom *Svojstva naprednog gospodara*, do zabavno-poučnih, kao što je članak iz *Godišnjaka* za 1896. godinu *Razgovor o osjeganju proti vatri i tuči*. Riječ je o članku u obliku razgovora između poljoprivrednika Ilije i Marka u kojem je prikazana korist i potreba osiguranja protiv tuče i požara.

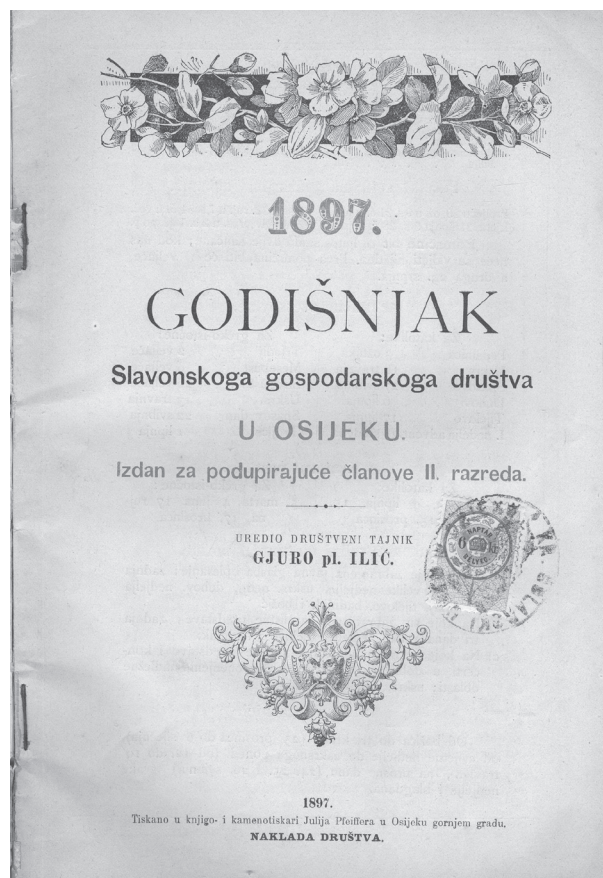
Sl. 11. *Godišnjak Slavonskoga gospodarskoga društva 1897. (omot)*

52 Ilić, Gjurro (Đuro). // Hrvatski biografski leksikon. Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1983. Sv. 6. 2005. Str. 24–25.

53 Stipčević, Aleksandar. Nav. dj., str. 173.

54 Isto.

55 Isto, str. 175.

Sl. 12. Godišnjak Slavnskoga gospodarskoga društva 1897. (naslovna stranica)

O samoj važnosti, korisnosti i popularnosti toga kalendara za Osječane, i Slavonce općenito, govori i podatak kako je 1900. godine strukovno glasilo *Gospodar* izašlo u nakladi od 1100 primjeraka, dok je gospodarski kalendar *Godišnjak* tiskan u 7050 primjeraka.⁵⁶ Tome svjedoče i paralelna izdanja *Godišnjaka*, koja su za potrebe različitih korisnika izlazila i na drugom pismu (ćirilici) i na drugom jeziku (njemačkom). Riječ je o ćirilicom izdanju istoimenoga gospodarskoga kalendara, tiskanoga u osječkoj tiskari Dragurina Laubnera, te za njemačke članove, njemačkoj verziji pod naslovom *Jahrbuch der Slawonischen Landwirtschafts-Gesellschaft* ili *Landwirtschaftlicher Kalender*.

⁵⁶ Slavnsko gospodarsko društvo u Osijeku : 1875. – 1900. : historički i statistički podaci o 25 godišnjem društvenom radu / priredio Gjuro pl. Ilić. Osijek : Tiskara Julija Pfeiffora, 1900. Str. 53.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Zbirka kalendara vrijedna je zbirka, koja objedinjuje kalendare od 18. do 21. stoljeća. Naime, kalendari se javljaju krajem 18. stoljeća, a do njihova punoga procvata i rasprostranjenosti dolazi u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, kao što je slučaj i s osječkim, zavičajnim kalendarima, pri čemu smo u radu posebno izdvojili kalendare na hrvatskom jeziku, tiskane u Osijeku u 19. stoljeću. Kroz knjižnične elemente za kataložnu obradu serijskih i monografskih publikacija, kao i dodatne muzeološke elemente te uvidom u sam sadržaj kalendara, analizirana su četiri zavičajna kalendara – *Novi i stari kalendar slavonski*, *Narodna knjiga koledar*, *Hrvatski pravnički koledar* te *Godišnjak Slavnskoga gospodarskoga društva*. Zbirka kalendara općenito, a posebice kroz ta četiri naslova, objedinjuje brojne vrijednosti, kao što su knjižnična, muzeološka, zavičajna, književna, jezikoslovna, kulturnopovijesna (posebice za grad Osijek, područje Slavonije i Baranje) i dr.

Kako su kalendari bili potrošne knjige čija je vrijednost prestajala na početku iduće kalendarske godine, oni se nisu u cijelosti sačuvali do današnjih dana. Zato su nam sačuvani primjerci iznimno dragocjeni, posebice ako znamo da su kalendari bili zamjena za novine, odnosno koncipirani tako da donose potrebne informacije za svaki dan u godini, a uz to su i pomagali u širenju pismenosti te podizanju kulturne razine nakon oslobođenja Osijeka od Turaka. Već u četiri spomenuta kalendara vidljiva je izmjena od onih namijenjenih poučavanju, educiranju nižih slojeva, preko onih namijenjenih obrazovanijoj publici, do specijaliziranih kalendara, što govori i o razvoju samoga Osijeka, ali i kalendara općenito – od sadržajno skromnijih na početku 19. stoljeća do bogatijih krajem 19. stoljeća, u skladu s čime se mijenjala, prilagođavala i čitateljska publika. Kalendari na hrvatskom jeziku bili su u kontinentalnoj Hrvatskoj, bez obzira na promjene u sadržaju i stilu, najomiljenije štivo. Zastupljenost svih prethodno spomenutih naslova kalendara u *Osječkoj bibliografiji* Marije Malbaše dovoljno govori o njihovoj važnosti za povijesnu i suvremenu stvarnost lokalne zajednice, odnosno o njihovu udjelu u prikupljenoj lokalnoj tiskarskoj djelatnosti, koja zapravo čini osnovu za povijest tiskarstva i knjige. Upravo su kalendari dokaz kako ono što je tiskano kao potrošna roba i gubi na važnosti iduće godine, postaje vrlo značajno za raznovrsna istraživanja u budućnosti, pri čemu svaki primjerak kalendara predstavlja dokument određenoga vremena, jedinstveni primjerak zavičajne građe te primarni izvor istraživanja.

LITERATURA

- ADAMČEK, J., 1996., Osijek od 1809. do 1848. godine // Od turskog do suvremenog Osijeka, Osijek : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad : Poglavarstvo grada ; Zagreb : Školska knjiga, 87–112.
- ANIĆ, V.; GOLDSTEIN, I., 2004., Kalendar // Rječnik stranih riječi, Zagreb : Novi Liber, 648.
- BILIĆ, A., 2008., Književni počeci Ante Benešića // 34. Dani Hrvatskoga kazališta 34 : Počeci u hrvatskoj književnosti i kazalištu : zbornik radova, Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ; Split : Književni krug, 121–144.
- BURIĆ, V., 1989., Hemeroteka Muzeja Slavonije Osijek, Osječki zbornik 20, Osijek, 123–146.
- BURIĆ, V., 1997., Knjižnica Muzeja Slavonije Osijek // Blago Muzeja Slavonije, Osijek : Muzej Slavonije, 179–228.
- BURIĆ, V., 1991. (1995.), Stara Gimnazijska knjižnica kao cjelina u Knjižnici Muzeja Slavonije, I. dio 1729. – 1876./77., Osječki zbornik 21, Osijek, 175–200.
- DUKAT, V., 1923., Iz povijesti hrvatskoga kalendara, Narodna starina 4, 2, Zagreb, 15–38.
- DUKAT, V., 1914., Književno-prosvjetni rad Adama Filipovića Heldentalškoga, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 203, Zagreb, 1–127.
- FILIPOVIĆ, Ivan // Hrvatska enciklopedija, sv. 3, 2001., Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 637.
- FILIPOVIĆ, Ivan // Hrvatski leksikon, sv. 1, 1996., Zagreb : Naklada Leksikon, 345.
- FILIPOVIĆ HELDENTALSKI, Adam // Hrvatska enciklopedija, sv. 3, 2001., Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 638.
- FILIPOVIĆ HELDENTALSKI, Adam // Hrvatski leksikon, sv. 1, 1996., Zagreb : Naklada Leksikon, 345.
- FIRINGER, K., 1972., Pučka, komercijalna i prigodna štampa te tiskarski kurioziteti, Vjesnik bibliotekara Hrvatske 18, 1/2, Zagreb, 65–70.
- GARDAŠ, M., 1996., Ustrojstvo sudova i pravnička djelatnost // Od turskog do suvremenog Osijeka, Osijek : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad : Poglavarstvo grada ; Zagreb : Školska knjiga, 135–141.
- GARDAŠ, M.; MUŠIĆ, B., 2006., Ustrojstvo sudova i pravnička djelatnost u Osijeku od 1850. do 1945. godine, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu 43, 3/4, Split, 423–438. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=59481 (20. 1. 2013.)
- ILEŠIĆ, F., 1916., Kalendar Adama Filipovića Heldentalškoga, Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, sv. 31, I, Zagreb, 24–25.
- ILIĆ, Gjuro (Đuro) // Hrvatski biografski leksikon, sv. 6, 2005., Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 24–25.
- KALENDAR // Hrvatska književna enciklopedija, sv. 2, 2010., Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 252–254.
- MALBAŠA, M., 1978., Povijest tiskarstva u Slavoniji, Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo.
- MALBAŠA, M., 1967., Stari osječki kalendari, Slavonski godišnjak 1, Osijek, 245–254.
- MARTINČIĆ, J., 1996., Poljodjelstvo Osijeka i njegove okolice // Od turskog do suvremenog Osijeka, Osijek : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad : Poglavarstvo grada ; Zagreb : Školska knjiga, 163–164.
- Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske – *Nagrada Ivan Filipović*. Dostupno na: <http://public.mzos.hr/Default.aspx?sec=2364> (26. 1. 2013.)
- SLAVONSKO gospodarsko društvo u Osijeku : 1785. – 1900. : historički i statistički podaci o 25 godišnjem društvenom radu, 1900., Osijek : Tiskara Julija Pfeiffera.
- SRŠAN, S., 1996., Udruge i klubovi // Od turskog do suvremenog Osijeka, Osijek : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad : Poglavarstvo grada ; Zagreb : Školska knjiga, 272–276.
- STIPČEVIĆ, A., 2005., Socijalna povijest knjige u Hrvata, knj. 2., Od glagoljskog prvotiska (1483) do hrvatskoga narodnog preporoda (1835), Zagreb : Školska knjiga.
- SZABO, A., 1996., Socijalni sastav stanovništva // Od turskog do suvremenog Osijeka, Osijek : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad : Poglavarstvo grada ; Zagreb : Školska knjiga, 155–162.
- TATARIN, M., 2007., Jedan zaboravljeni slavonski kalendar iz 18. stoljeća // 33. Dani Hrvatskoga kazališta : Prešućeno, zabranjeno, izazovno u hrvatskoj književnosti i kazalištu : zbornik radova, Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ; Split : Književni krug, 131–185. Dostupno na: http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=108683 (3. 2. 2013.)
- TATARIN, M., 2006., Je li se što sačuvalo od kalendara Emerika Pavića? // Tkivo kulture : zbornik Franje Emanuela Hoška : u prigodi 65. obljetnice života, Zagreb : Kršćanska sadašnjost ; Rijeka : Teologija, 289–314.
- TATARIN, M., 2006.a, Uloga pučkih kalendara u stvaranju hrvatske čitateljske publike // Raslojavanje jezika i književnosti : zbornik radova 34. seminarara Zagrebačke slavističke škole, Zagreb : Filozofski fakultet, Zagrebačka slavistička škola, Hrvatski seminar za strane slaviste, 1–30. Dostupno na: http://www.hrvatskiplus.org/prilozi/dokumenti/anagram/Tatarin_Kalendar.pdf (3. 2. 2013.)
- VINAJ, M., 1997., Hemeroteka // Blago Muzeja Slavonije, Osijek : Muzej Slavonije, 229–231.
- VINAJ, M., 1998., Hemeroteka Muzeja Slavonije, Informatica museologica 29, 1/2, Zagreb, 62–68.
- ZEČEVIĆ, D., 1982., Pučko književno štivo u hrvatskim kalendarima prve polovice 19. stoljeća, Osijek : Izdavački centar *Revija*.
- ŽIVAKOVIĆ-KERŽE, Z., 2005., Židovi u Osijeku (1918. – 1941.), Slavonski Brod : Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje ; Osijek : Židovska općina ; Cerna : Pauk.

OSIJEK'S 19th CENTURY CALENDARS FROM THE CALENDARS COLLECTION OF THE MUSEUM OF SLAVONIA

SUMMARY

The calendar collection is a valuable collection that includes calendars dating from the 18th century to the 21st century. Namely, calendars appeared at the end of the 18th century and their popularity and reach were at the highest in the second half of the 19th century and the first half of the 20th century, which is also the case with homeland calendars from Osijek, and in this paper we placed specific emphasis on the calendars in the Croatian language, printed in Osijek in the 19th century, i.e. the oldest Croatian calendars from Osijek in the Collection. Through library information used for cataloguing serial and monograph publications, as well as additional museological information and the inspection of the content of the calendars, four titles of the homeland calendars from the Collection have been analysed – *Novi i stari kalendar slavonski* (New and Old Slavonian Calendar), *Narodna knjiga koledar* (Folk Book Calendar), *Hrvatski pravnički koledar* (Croatian Legal Calendar) and *Godišnjak Slavonskoga gospodarskoga društva* (Yearly Calendar of the Slavonian Economy Society). The Calendars Collection in general, and especially these four titles, is very valuable, for example, for libraries, museums, homeland, literature, language, culture and history (especially of the City of Osijek, Slavonia and Baranja), and others.

Considering that calendars were limited-use books and their usefulness ended at the start of the next calendar year, they have not been entirely preserved until now. That is why these preserved copies are extremely valuable to us, especially if we know that the oldest calendars had the role of

newspapers, or they were designed to provide the necessary information for every day in the year, and they also helped with increasing the literacy level and raising the level of culture in Osijek after it was liberated from the Ottoman Turks. It is evident from just the titles of these four analysed calendars that the calendars developed through time, from those designed to teach or educate the lower classes, through those designed for a more educated audience, to specialised calendars, which also speaks about the development of Osijek, but also calendars in general – from shorter ones with less content from the early 19th century, to the more comprehensive ones from the late 19th century, the change and progress was matched by the readers who adapted to the development. Calendars published in the Croatian language were, regardless of the changes in content and style, the favourite reading material in continental Croatia. The inclusion of all the previously mentioned titles in the *Osječka bibliografija* (Bibliography of Osijek) by Marija Malbaša speaks plenty about their importance for the historical and modern reality of the local community, or their contribution to the collected works of the local printers, which is actually the basis for the history of printing and literature. Calendars are real proof that content printed as part of limited-use items which loses its importance in the following year will become very significant for various researches in the future, where every individual copy of the calendar represents a document from a certain period, a unique example of homeland source material and a primary source of research.